

Manipulatie of deugdelijke argumenten?

Kritische kanttekeningen bij de argumentatie voor nieuwe dorpen

In het debat over nieuwe dorpen spelen twee referentiepunten die bewoners hante- ren bij de beoordeling van hun lokale woonsituatie een belangrijke rol. Vaak worden argumenten naar voren gebracht die refereren aan het traditionele dorp, een dorp dat nog relatief autonoom was. In het algemeen heeft dat referentiepunt geen reëel perspectief. Een reëler referentiepunt biedt het woondorp: daarbij staat de woonfunctie van het dorp binnen een regionale woningmarkt centraal. Probleem is dat in het debat beide referentiepunten door elkaar worden gebruikt.

FRANS THISSEN

Een van de argumenten die door InnovatieNetwerk naar voren wordt gebracht voor het uitbreiden van de mogelijkheden voor landelijk wonen in nieuwe dorpen, is dat starters op de woningmarkt, jongeren en jonge gezin- nen, onvoldoende mogelijkheden heb- ben in hun 'eigen dorp' een wooncarrière op te bouwen. Deze en andere argu- menten, zoals de vergrijzing van dorpen en de verschraving van het lokaal voor- zieningenaanbod, maken veel geogra- fen enigszins moedeloos. Er wordt een wel erg achterhaald beeld geschetst van de situatie in Nederlandse dorpen. Gelukkig staan we daarin als geografi- sche onderzoekers niet alleen. Op de laatste algemene ledenvergadering van de Landelijke Vereniging van Kleine Kernen durfde burgemeester Waals van de gemeente Venray het aan over lokale woningvraag het volgende te zeggen: "Groeien voor de eigen bevolking, dat is toch maar een theoretisch begrip dat goed manipuleerbaar is. Dat een dorp voor de volledige levenscyclus van ieder daar geboren of wonend mens vol- waardig wonen, werken en leven moet

aanbieden is dus het nalopen van dor- pen en overigens onbetaalbaar." In een onderzoek op Schouwen- Duiveland is al eens vastgesteld dat lokale lijsten van woningzoekenden in dorpen onhanteerbaar waren voor het woningbouwbeleid. Bij het op de markt brengen van nieuwe woningen in kleine dorpen bleken de lokale woningzoekenden over het algemeen niet meer te traceren. Vrijwel alle woningzoekenden uit de dorpen bleken een regionale woning- markt oriëntatie te hebben. Zij bleken inmiddels voor een woning elders op Schouwen-Duiveland gekozen te heb- ben op basis van de beschikbaarheid van de woning op het juiste moment en een voor hen passende prijs-kwaliteit- verhouding. Een lokale woningmarkt- oriëntatie werd in feite alleen aangetrof- fen bij huishoudens die hun werk in het dorp hadden en onder SGP-stemmers die op hun dorp waren georiënteerd omdat alleen daar de door hen gebruik- te voorzieningen voorkwamen: met name bijzonder basisonderwijs en een kerk van orthodox-bevindelijke signa- tuur.

Worden traditionele argumenten, zoals lokale woningvraag, nu slechts gebruikt om te manipuleren? Wat is eigenlijk de achtergrond van het gebruik van argu- menten in het debat over wonen in dor- pen die slechts met weemoed lijken te verwijzen naar een situatie in het ver- leden? En ten slotte, bestaan er argumen- ten met een reëel perspectief voor het uitbreiden van woonmogelijkheden in dorpen, eventueel in nieuwe dorpen? Dit artikel beperkt zich tot argumenten op lokaal niveau.

Historisch perspectief

De betekenis die dorpen als nederzet- ting hebben in het dagelijks leven van bewoners, is de afgelopen eeuw ingrij- pend veranderd. Al ruim een eeuw gele- den constateerde de Franse socioloog Durkheim een spanning tussen schaal- vergroting en de emotionele verbonden- heid van dorpsbewoners met de lokale samenleving. Op basis van deze span- ning voorspelde hij dat het voor dorps- bewoners kenmerkende 'patriottisme de clocher' snel zou verdwijnen. In de loop van de vorige eeuw moesten dor- penonderzoekers echter steeds constate- ren dat de traditionele dorpsbinding toch hardnekkiger was dan men op basis van algemene maatschappelijke ontwikkelingen meende te kunnen voorspellen.

Alhoewel sprake is van belangrijke regionale verschillen, is het rurale nederzettingenpatroon in Nederland ontstaan in een periode waarin verzor- ging de primaire functie van dorpen was. De (parochie)kerk en de markt daaromheen waren lange tijd de belang- rijkste representanten van deze functie. De ontwikkeling van het dorp was op deze verzorgende functie gebaseerd. Het nederzettingensysteem was direct verbonden met een door landbouw gedomineerde regionale economie en

Tabel 1

Drie nederzettingensystemen in plattelandsgebieden: de primaire functie van nederzettingen gerelateerd aan de ontwikkelingsfase van de samenleving en de technologische ontwikkeling van transportmiddelen

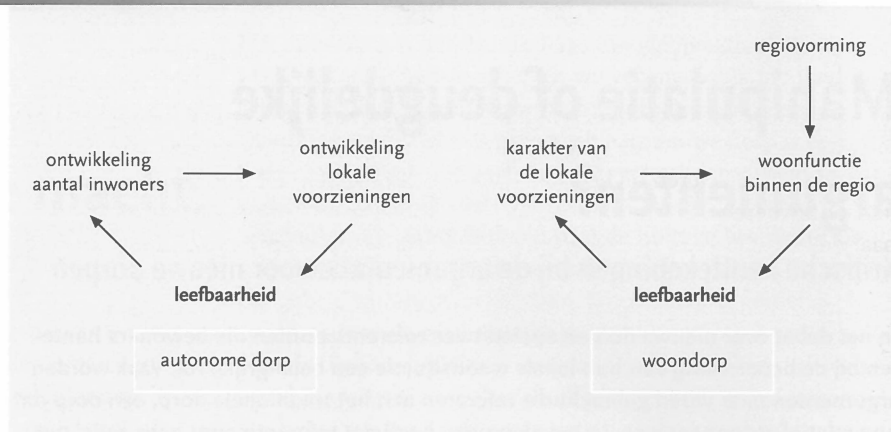
Type nederzettingensysteem	Centrale plaatsensysteem	City network systeem	Stadsgewest; regio
Ontwikkelingsfase van de samenleving	Agrarische samenleving	Industriële samenleving	Postindustriële samenleving
Primaire functie van nederzettingen	Verzorging	Werk	Wonen
Transportmiddel	Te voet / paard en wagen	(Brom)fiets, tram	Auto, trein

de toen nog beperkte technische mogelijkheden tot verplaatsing. Inmiddels wordt de regionale economie in Nederland nergens meer door de landbouw gedomineerd. In een beperkt aantal regio's is lokale industrialisatie nog enige tijd van betekenis geweest voor de ontwikkeling van dorpen. Maar in grote delen van Nederland kwam de industrialisatie pas goed op gang na de Tweede Wereldoorlog en werd deze al snel overvleugeld door een postindustriële samenleving waarin op basis van groeiend autogebruik sprake is van regiovorming. Dagelijkse verplaatsingen en woon-werkafstanden namen toe en op basis daarvan integreerden dorpen binnen het grotere geheel van de regionale woning- en arbeidsmarkt. Integratie binnen een groter geheel impliceert de overgang van autonomie naar een eigen positie in een groter verband. Voor veel dorpen werd daarmee de woonfunctie dominant. In tabel 1 is het een en ander schematisch samengevat.

Hoewel dit proces van regiovorming al een eeuw gaande is en na de Tweede Wereldoorlog in een stroomversnelling is geraakt, is het nog steeds niet ten einde. Daarmee bevinden dorpen zich in een overgangssituatie en bestaan er voor dorpen in feite twee referentiepunten naast elkaar: het oude referentiepunt van autonomie en het nieuwe referentiepunt van een woonfunctie in regionaal verband. Naast het traditionele referentiepunt van het autonome dorp neemt het referentiepunt van het woondorp in betekenis toe.

Autonomo dorp en woondorp

Het autonome dorp als referentiepunt impliceert dat er naar gestreefd wordt een lokale samenleving te vormen die aan alle aspecten van het dagelijks bestaan tegemoet komt. Allerlei activiteiten vinden in het dorp plaats en er is sprake van een lokale woningmarkt-oriëntatie. Verhuizen naar een ander dorp omwille van een woning, een mooiere woonomgeving of een betere aansluiting bij het type bewoners past niet bij dit referentiepunt. Bij het woondorp als referentiepunt is juist een traditionele territoriale gebondenheid niet voor de hand liggend. Men blijft niet wonen in het eigen geboortedorp, maar woont in een bepaalde levensfase in een dorp dat wat betreft woonkwaliteit aansluit bij de behoeften die men in die

Relaties op lokaal niveau binnen twee referentiepunten: de 'spiraal omlaag' van het autonome dorp en de 'spiraal omhoog' van het woondorp.

levensfase heeft en de mogelijkheden waarover men dan beschikt. Voor de leefbaarheid in dorpen heeft het referentiepunt van het autonome dorp lange tijd daarbij passende beleidsdoelen geleverd. Lokale bedrijventerreinen, het vasthouden aan een aantal basisvoorzieningen voor elke woonkern (zoals een basisschool, een halte openbaar vervoer en een winkel voor dagelijkse levensbehoefte), een evenwichtige leeftijdsopbouw, hebben de lokale politieke agenda's van dorpen lang gedomineerd. Toch werd het steeds duidelijker dat een strikt lokale visie op zaken als werkgelegenheid, voorzieningen en woningbouw in dorpen steeds verder verwijderd raakte van de realiteit van het ruimtelijk gedrag van de dorpsbewoners zelf. Vanuit deze visie konden bepaalde ontwikkelingen in dorpen alleen maar als een 'spiraal omlaag' worden beoordeeld (zie figuur 1). Vooral het verdwijnen van lokale voorzieningen leverde zo een bijdrage aan het ontstaan van een 'zielig' beeld van het kleine dorp.

Dit 'zielige' beeld stond op den duur echter in schril contrast met de populariteit om juist in dorpen te wonen. Naast een 'spiraal omlaag' blijkt een 'spiraal omhoog' voor Nederlandse dorpen van steeds grotere betekenis voor de beoordeling van de leefbaarheid ter plaatse. De 'spiraal omhoog' is gebaseerd op de woonfunctie van het dorp binnen de regio. Het zijn vooral de kwaliteiten van de woning (type woning) en de directe woonomgeving (woon domein) die bijdragen aan een positief oordeel over het wonen in dorpen. Belangrijke thema's binnen dit referentiepunt zijn verkeersveiligheid en verkeersdruk, sociale veiligheid en de kwaliteit van de woonfunctie. De kwaliteit

van de woonfunctie wordt vooral bepaald door de kwaliteit van de woningen zelf en alles wat vanuit de woning zintuiglijk is waar te nemen. Voorzieningen die het resultaat zijn van directe betrokkenheid van bewoners zelf, zoals een dorpskrant, een dorpsbibliotheek gerund door vrijwilligers, een kunstroute, een eigen website, enzovoorts zijn niet te zien als een voorwaarde voor leefbaarheid maar eerder als het resultaat van de leefbaarheid ter plekke. Het karakter van dergelijke 'gemeenschapsinitiatieven' versterkt het sociaal profiel van het dorp en daarmee de woonfunctie binnen de streek (zie figuur 1). Het referentiepunt van het autonome dorp lijkt dus steeds minder realiteits-

waarde te hebben. Dat het referentiepunt door bewoners desalniettemin nog steeds relevant wordt gevonden blijkt onder andere uit de thema's die bewonersgroepen selecteren bij het in eigen beheer uitvoeren van een onderzoek naar de leefbaarheid van hun dorp. Weliswaar werden in een recent onderzoek door de vier onderzochte dorpen vaker thema's aan de orde gesteld die tot het referentiepunt van het woondorp kunnen worden gerekend, toch bleek de aandacht die aan met name voorzieningen werd gegeven nog bijzonder groot. In Nieuw Scheemda / 't Waar, een klein dorp in Groningen, werd overigens nog de meeste aandacht besteed aan het referentiepunt autonoom dorp en met name aan het thema voorzieningen.

Autonome dorp als argument

Waarom blijft het autonome dorp als referentiepunt toch steeds terugkeren, ook bij het formuleren van perspectieven voor de toekomst? In de eerste plaats zijn er dorpen en groepen in de dorpsamenleving waarvoor het autonome dorp nog steeds een relatief reëel referentiepunt is. Dat geldt bijvoorbeeld voor de kleine dorpen in het noorden van Nederland, waar afstanden tot centra wat groter zijn en men daarom wat meer op het eigen dorp is aangewezen. Men moet zich echter realiseren dat de verschillen in Nederland wat dat betreft

niet groot zijn. Ook in dorpen waar sprake is van succesvolle lokaal autonome economische ontwikkeling heeft het autonome dorp als referentiepunt nog een relatief groot gewicht. Dat heeft vooral te maken met het relatieve belang van dorpsbewoners die qua leefwijze bij dat referentiepunt passen. Het gaat daarbij om bewoners die in het dorp wonen en werken, in het eigen dorp ondernemer zijn en bewoners die plaatselijk geboren en getogen zijn en waarvan de familie soms al vele generaties in het dorp woont. Voor een deel gaat het om bewonersgroepen die in de dorpsamenleving aanzienlijke bezittingen en lokaal macht hebben. Daar komt bij dat de afgelopen decennia sprake is van een statusomkering in veel rurale regionale woningmarkten. Waren vroeger kleine kernen het zwakste deel van de regionale woningmarkt, inmiddels zijn dat bepaalde buurten van de regionale centra geworden. Opvallend is dat juist een deel van de autochtone dorpsbewoners van de integratie in de regionale woningmarkt en de ontwikkelingen daarbinnen hebben geprofiteerd. Hun bezit aan onroerend goed heeft juist binnen de regionale woningmarkt een veel sterkere positie gekregen. Het is moeilijk om juist van deze categorie dorpsbewoners een lokale woningmarkt oriëntatie serieus te nemen.

Het autonome dorp is ook een belangrijk referentiepunt gebleven vanwege het succes dat het heeft gehad, vooral op het gebied van de lokale sociale cohesie. De sociale infrastructuur die daarmee in veel Nederlandse dorpen is opgebouwd is vaak nog aanwezig, maar staat voor de opgave zich te heroriënteren op de schaalvergroting in economische en sociale relaties en de toegenomen belangstelling voor de woonfunctie van dorpen. Op dit terrein overheerst een weemoed naar het verleden en heeft men moeite om perspectieven op basis van nieuwe voorwaarden te formuleren. Recentelijk heeft Chris van Esterik het succes van het autonome dorp (hij spreekt over het 'autochtone dorp') beschreven voor het Betuwse dorp Ingen. De bloei van het autonome dorp situeert hij voor Ingen in de periode 1950-1970. Opvallend aan dat succes was dat de nieuw verworven welvaart in het dorp zelf werd geïnvesteerd of con-

sumptief werd uitgegeven. Het leverde een ongekende bloei op van het dorpsleven van Ingen. De maatschappelijke veranderingen nadien betekenden echter ook het onherroepelijke einde van Ingen als autonoom dorp.

Maatschappelijke ontwikkelingen leverden ook een mogelijk nieuwe oriëntatie op het autonome dorp op. Naast traditionele groepen die moeite hebben met de schaalvergroting in het leven vanwege hun beperkte mobiliteit (jongeren, een deel van de ouderen), zijn er ook nieuwe groepen zoals taakcombineerders die een betere afstemming van tijd en ruimte vragen om arbeid en zorg met elkaar te combineren. Het is echter ondenkbaar dat alle ruimtelijke milieus op lokaal niveau daarvoor dezelfde ruime mogelijkheden kunnen bieden en dat oplossingen voor tijd-ruimte problemen voor alle bewoners door algemeen ruimtelijk beleid kunnen worden gevonden.

Reële perspectieven

Kunnen op basis van het voorgaande reële perspectieven worden geschetst voor het uitbreiden van de woonfunctie van dorpen, eventueel in nieuwe dorpen?

Gegeven de primaire woonfunctie waar toe dorpen in de huidige maatschappelijke situatie tenderen, ligt in feite een uitbreiding van de woonmogelijkheden in dorpen voor de hand. Maar de vraag naar wonen in dit type woonmilieu moet dan wel worden gezien in relatie tot de vraag binnen woningmarkten die in Nederland primair regionaal van reikwijdte zijn. Daarbij is het van belang meer aandacht te besteden aan de kwaliteit dan aan de kwantiteit. Het referentiepunt van het woondorp is zo doorslaggevend geworden voor de leefbaarheid van dorpen dat vooral voor thema's binnen dit referentiepunt aandacht zal moeten zijn. In dit verband zijn in verschillende provincies (zoals Zeeland, Gelderland, Overijssel) initiatieven genomen die vooral op de kwaliteit van de woonfunctie inzetten. Het inschatten van de toekomstige vraag naar dorps wonen is lastig. Niet alleen vanwege een aantal maatschappelijke ontwikkelingen, maar vooral vanwege de onzekerheid of binnen stedelijke gebieden voldoende aanbod zal ontstaan voor groepen op de woningmarkt die op zoek zijn naar woningen met meer ruimte in en rond de woning.

Karakteristiek dorpsplein in Buren. (Foto's Casper Stelling)

Daarnaast is het van belang te letten op een gedifferentieerd aanbod voor verschillende groepen van woningzoekenden (starters, minder bemiddelde huishoudens, ouderen), ook binnen het dorpse woonmilieu als een van de typen woonmilieu binnen een regionale woningmarkt. Maar het ligt voor de hand dat primair binnen een regionaal kader te bezien.

In het voorgaande is een beperkte opening gelaten voor argumenten die passen binnen het referentiepunt van het autonome dorp bij het bepleiten van meer mogelijkheden voor dorps wonen. Ze moeten vooral worden gewantwoord als men pretendeert daarmee een perspectief voor de toekomst te verwerven. Het zal de lezer niet verbazen dat de vraag naar de uitbreiding van dorps wonen door het bouwen van nieuwe dorpen dan ook primair beantwoord moet worden door te kijken naar de kwaliteit van de woonfunctie van zowel bestaande als de nieuw te bouwen dorpen. Zo kan de ontwikkeling van een nieuw dorp de voorkeur krijgen boven een uitbreiding aan de rand van een bestaande dorpskern. Uitbreidingen aan de rand kunnen het zicht op het dorp vanuit het buitengebied aantasten. In dit verband wordt bijvoorbeeld melding gemaakt van zogenaamde 'witte schimmel'. Het ligt echter voor de hand de vraag naar de situering van de uitbreiding van dorps wonen te beantwoorden binnen de context van de regionale woningmarkt en met oog op de ken-

merken van het huidige nederzettingenpatroon. Zo levert het bouwen binnen bestaande dorpen (het zogenaamde 'mazen') en het creëren van uitbreidingsmogelijkheden bij nabije gehuchten in veel gevallen meer kwaliteit op dan het bouwen van een nieuw dorp. Het is voorlopig niet goed in te zien waar in Nederland nieuwe dorpen een verbetering van de kwaliteit van de woonfunctie kunnen genereren.

Frans Thissen is als universitair docent werkzaam bij de Afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies van de Universiteit van Amsterdam.

Literatuurselectie

Beun, N. & H. Hillebrand (2003) Nieuwe dorpen, nieuwe kansen? Tijdschrift voor de Leefomgeving, juli.

VRM-raad (2004) Buiten Bouwen. Den Haag: VRM-raad.

Dam, F. van, M. Jókövi, A. van Hoorn & Saskia Heins (2003) Landelijk Wonen, Den Haag / Rotterdam: Ruimtelijk Planbureau / NAI Uitgevers.

Derijcke, E., B. van Mierlo, Tom Monné & F. Thissen (2004) Dorpswaardering gewaardeerd. Een evaluatie van de methode Dorpswaardering. Amsterdam: IVAM / AME Universiteit van Amsterdam.

Engbersen, R. & A. van der Kooij (2003) Nieuwe dorpen; een essay over sociale samenhang. Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, Den Haag.

Esterik, C. van (2003) Een jongen van het dorp. Honderd jaar Ingen, een dorp in de Betuwe. Amsterdam: Bert Bakker.

Groot, J. (1969) De leefbaarheid van de dorpen in de gemeente Borger. Wageningen: Afdeling Sociale Wetenschappen Landbouwhogeschool Wageningen.

Habets, A., T. Hajonides & S. Schuit (2004) Dorp als Daad. Bouwstenen voor dorpen van het oosten. Arnhem: Blauwdruk.

Ostendorf, W. & F. Thissen (2001) Dorpen als woonmilieus: zorgen en kansen. Ruimte & Planning, 21, nr 4, p. 323-332.

Provincie Zeeland (2002) Organisch groeien. Middelburg: Provincie Zeeland.

Thissen, F. (1995) Bewoners en nederzettingen in Zeeland. Op weg naar een nieuwe verscheidenheid. Utrecht/Amsterdam: KNAG/Universiteit van Amsterdam.

Een bushalte is een belangrijke basisvoorziening.